

Η θρησκευτική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα μέσα από τον κυβερνοχώρο. Θεσμικό πλαίσιο, προβληματικές και προεκτάσεις

Religious reality of the 21st century in cyberspace. Institutional framework, problems and dynamics

Ξανθή Αλμπανάκη, Π. Π. ΓΕΛ Παν/μίου Μακεδονίας, Εκπαιδευτικός, Msc Νομικής, υπ. Διδάκτωρ Α.Π.Θ, xalbanaki@gmail.coml

Xanthi Albanaki, Model experimental lyceum of University of Macedonia, Msc law faculty, phd candidate of Aristotle university, xalbanaki@gmail.com

Abstract: The religious reality of the 21st century has changed greatly due to internet invasion in our lives. Nowadays, receiving information and stimuli associated with religious element is not taking place only in parish, school and family. It is also taking place in entertainment venues, in street, in workplace and certainly in 'cyberspace', breaking geographical limits and restrictions. But unfortunately there is a legal gap regarding the existence of an institutional framework for the protection of internet users. Social media are inundated with information and web applications of religious content which are not controlled by any authorities (legal or religious). Sometimes this religious information is used as "advertising" trying to attract new loyal-clients and creating tensions and conflicts. This paper presents an outline of the new web religious reality as formulated in conjunction with the lack of an institutional and legal framework along with problems and conflicts that emerge in cyberspace.

Keywords: Religion, cyberspace, institutional framework

Περίληψη: Η θρησκευτική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα έχει μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της διείσδυσης του διαδικτύου στη ζωή μας. Η πρόσληψη της πληροφορίας και των ερεθισμάτων, που σχετίζονται με το θρησκευτικό στοιχείο, διενεργείται πλέον όχι μόνο στο χώρο της ενορίας, του σχολείου και της οικογένειας αλλά και στους χώρους ψυχαγωγίας, στο δρόμο, στον εργασιακό χώρο και φυσικά στον «κυβερνοχώρο» σπάζοντας τα γεωγραφικά όρια και τους περιορισμούς. Δυστυχώς όμως σήμερα παρουσιάζεται νομικό κενό όσον αφορά την ύπαρξη ενός θεσμοθετημένου πλαισίου για την προστασία των χρηστών του διαδικτύου. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κατακλύζονται πλέον από πληροφορίες και εφαρμογές ιστοσελίδων θρησκευτικού περιεχομένου που δεν ελέγχονται από κάποιο μηχανισμό (νομικό ή εκκλησιαστικό) και λειτουργούν πολλές φορές

«διαφημιστικά» προσπαθώντας να προσελκύσουν νέους πιστούς-πελάτες δημιουργώντας ενίοτε εντάσεις και διαμάχες. Στην εργασία παρουσιάζεται σε αδρές γραμμές η καινούργια θρησκευτική διαδικτυακή πραγματικότητα, όπως διαμορφώνεται, σε συνδυασμό με την απουσία θεσμικού νομικού πλαισίου και τις προβληματικές και διαμάχες που αναδύονται στον κυβερνοχώρο.

Λέξεις κλειδιά: Θρησκεία, κυβερνοχώρος, θεσμικό πλαίσιο

Εισαγωγή

Η θρησκευτική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα έχει μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά τη διείσδυση του διαδικτύου. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι κλειστές ή ανοιχτές κοινότητες με θρησκευτικό χαρακτήρα, οι ιστοσελίδες θεολογικού ενδιαφέροντος, οι επίσημες ιστοσελίδες των εκκλησιών, τα ιστολόγια (blog) θεολόγων, ακαδημαϊκών ή και απλών πολιτών με θρησκευτικό χαρακτήρα είναι πλέον συνηθισμένα φαινόμενα. Η διείσδυση αυτή του διαδικτύου σηματοδοτεί μία καινούρια εποχή ραγδαίων εξελίξεων όχι μόνο τεχνολογικών αλλά και κοινωνικών καθώς και μία δημιουργική συμπίεση της τεχνολογίας με το Ορθόδοξο θεολογικό ήθος (Σκουτέρης, 2005).

Η Ορθοδοξία δεν μπορεί και δεν πρέπει να μείνει απομονωμένη αγνοώντας τις σύγχρονες προκλήσεις αλλά απεναντίας πρέπει να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που της δίνονται. Η Θεολογία μας προάγει την συνεργατικότητα και την ανεκτικότητα προς κάθε άλλη θρησκευτική ή ιδεολογική ετερότητα (Μητρ. Περγάμου Ιωάννης, 2006). Άλλωστε μέσα στη Βίβλο και τα κείμενα των Πατέρων είναι διάσπαρτα στοιχεία όπως ο αλληλοσεβασμός, η αποδοχή και η ειρηνική συνύπαρξη με την θρησκευτική ή όποια άλλη ετερότητα (Γιαγκάζογλου, 2013). Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερα σήμερα, η πολιτιστική και θρησκευτική ποικιλομορφία των σχολικών τάξεων καθρεφτίζουν και την ποικιλομορφία της κοινωνίας μας.

Ασφαλώς η αρμονική συνύπαρξη της Θρησκείας και του κυβερνοχώρου απαιτεί ευέλικτους χειρισμούς, μακροχρόνιες διαδικασίες και οπωσδήποτε τη θεσμοθέτηση ενός ασφαλούς νομικού πλαισίου. Στο χώρο του κυβερνοχώρου είναι φανερό ότι δεν επικρατεί η παραδοσιακή θρησκευτική συνοχή κάτι που είναι εντελώς φυσιολογικό εφόσον και η κοινωνία μας χαρακτηρίζεται από την ίδια ανομοιογένεια. Συχνά όμως στο διαδίκτυο διαιώνονται προκαταλήψεις σε σχέση με τη θρησκεία και το διαφορετικό ή προωθείται ένας επικίνδυνος φονταμενταλισμός και άκρατος φανατισμός ή μία υπερβολή στη χρήση της τεχνολογίας.

Η απουσία συγκεκριμένου νομικού πλαισίου που να οριοθετεί κάποιες συντεταγμένες μέσα στον κυβερνοχώρο έχει σαν αποτέλεσμα φαινόμενα παρερμηνειών θέσεων και απόψεων, αποκλίσεων και εντάσεων μεταξύ προσώπων και κοινοτήτων. Βέβαια ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του κυβερνοχώρου για το οποίο και έχει τόσο μεγάλη διάδοση είναι η ευκολία

μετάδοσης των πληροφοριών και η απουσία λογοκρισίας από οπουδήποτε. Εξαιτίας όμως αυτής της παντελούς απουσίας κάποιου ελεγκτικού μηχανισμού συχνά γινόμαστε θεατές άλλοτε τραγικών και άλλοτε γραφικών καταστάσεων που εκτυλίσσονται διαδικτυακά.

Στη παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια να φωτιστούν πτυχές της θρησκευτικής διαδικτυακής πραγματικότητας, όπως διαμορφώνεται σήμερα, με τις συγκρούσεις και τις αντιθέσεις που κατά καιρούς εμφανίζονται. Η υπάρχουσα κατάσταση όμως δεν πρέπει να οδηγεί σε ένα συμβιβασμό ή σε ένα απλό *modus vivendi* αλλά να οικοδομεί μία νοοτροπία θρησκευτικού πλουραλισμού και σεβασμού της θρησκευτικής ελευθερίας των άλλων και στο χώρο του διαδικτύου.

1. Η θρησκευτική - εκκλησιαστική δικτυακή πραγματικότητα

Οι περισσότερες εκκλησίες σήμερα παρουσιάζουν έντονη δραστηριοποίηση στο χώρο της κοινωνικής δικτύωσης εφόσον έχουν επίσημες ιστοσελίδες, δημιουργώντας ένα δίκτυο εκατομμυρίων πιστών (Αλμπανάκη, 2013). Οι θρησκευτικές κοινότητες εξαπλώνονται στο διαδίκτυο κερδίζοντας μία θέση στον κυβερνοχώρο. Το καινούριο αυτό πλαίσιο αναφοράς, ο «κυβερνοχώρος» αποκτά ιδιαίτερη δυναμική σήμερα και θα αποκτήσει ακόμη περισσότερο στο μέλλον (Kinney, 1995). Ο όρος «Cyberspace» ετυμολογικά ξεκινά από την λέξη «κυβερνήτης» και στις λατινογενείς γλώσσες «Governor». Η λέξη έγινε γνωστή όταν εμφανίστηκε στο έργο του William Gibson *Neuromancer* το 1984. Έκτοτε ο όρος υιοθετήθηκε από πολλές νέες επιστήμες (Gibson, 1998) ώστε σήμερα να αποτυπώνει με το καλύτερο τρόπο την καινούρια διαδικτυακή πραγματικότητα. Η ύπαρξη των κοινωνικών δικτύων αποτελεί πλέον ένα κοινωνικό φαινόμενο, που εντάσσεται πια στην καθημερινότητά μας με όλο και περισσότερους χρήστες (Anders, 1998).

Είναι πλέον φανερό ότι οι παραδοσιακοί τρόποι προσέλκυσης νέων πιστών (κήρυγμα, διδασκαλία) έχουν δώσει σε σημαντικό βαθμό τη θέση τους σε σύγχρονες διαδικτυακές μεθόδους, όπως είναι η εγγραφή μελών μέσω κλειστών ή ανοιχτών ομάδων σε κοινωνικά σε κοινωνικά δίκτυα (facebook, twitter κ.α) ή η δημιουργία blog και ιστοσελίδων θρησκευτικού περιεχομένου (Παπαγεωργίου, 2013). Η Ορθοδοξία έχει σίγουρα μια δυναμική παρουσία στο Διαδίκτυο. Στο χώρο της Ορθόδοξης Καθολικής Εκκλησίας μπορεί κανείς να περιηγηθεί στις επίσημες ιστοσελίδες της Εκκλησίας της Ελλάδος (<http://www.ecclesia.gr/>), του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως (<http://www.ec-patr.org/default.php>), της Αρχιεπισκοπής της Αμερικής (<http://www.goarch.org/>), της Εκκλησίας της Βουλγαρίας (<http://www.bg-patriarshia.bg/>) καθώς και άλλων Ορθόδοξων Εκκλησιών. Στον ελληνικό χώρο δε, στο διαδίκτυο υπάρχει ειδικό «forum» με συζητήσεις θεολογικού περιεχομένου (www.discussion.gr), του οποίου ο Κλάδος Ηλεκτρονικής Τεχνολογίας (Διαδικτύου) ανήκει στην Επικοινωνιακή και Μορφωτική Υπηρεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Ο κινητήριος μοχλός γι' αυτή τη δραστηριοποίηση των περισσότερων εκκλησιών και την ένταξη του διαδικτύου στο χώρο της θρησκείας σε ελληνικό και διεθνές επίπεδο φαίνεται να είναι η

επαφή του κλήρου με τους ανθρώπους και τον κόσμο και ιδίως με τους νέους, οι οποίοι χειρίζονται περισσότερο το διαδίκτυο (Αλμπανάκη, 2013).

Η Καθολική Εκκλησία από την άλλη πλευρά έχει και αυτή την επίσημη ιστοσελίδα της (<http://www.cen.gr/>), όπως και το Βατικανό (<http://www.vatican.va/>), που είναι ιδιαίτερα δραστηριοποιημένο προς αυτή την κατεύθυνση αφού διαθέτει και δική του εφαρμογή για smartphones, με σελίδα στο Facebook. Μελλοντικά μάλιστα το Βατικανό σχεδιάζει να αποκτήσει λογαριασμό και σε ένα άλλο κοινωνικό δίκτυο, το Pinterest (<https://pinterest.com/>), όπου οι χρήστες θα μπορούν να κάνουν bookmark σε ιστοσελίδες, να σχολιάζουν δημοσιεύσεις, να ακολουθούν κάποιον εκπρόσωπο της Εκκλησίας τους και να κάνουν «repin» τις δημοσιεύσεις (κάτι ανάλογο με το Like ή retweet). Ο σημερινός Ποντίφικας τέλος δείχνει να είναι ιδιαίτερα δραστήριος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εφόσον τον ακολουθούν ήδη στο λογαριασμό του στο Twitter πάνω από 7 εκατομμύρια followers.

Μέσα από το χώρο του διαδικτύου σε επίπεδο θρησκευτικό ο χρήστης μπορεί σήμερα να πάρει πολλές πληροφορίες για όλα τα θρησκευόμενα ή για θεολογικά ζητήματα, να περιηγηθεί εικονικά σε τόπους λατρείας της θρησκείας του και άλλων θρησκειών, να παρακολουθήσει τελετές και να έρθει σε επαφή με εκπροσώπους των εκκλησιών. Μπορεί επίσης να συμμετάσχει σε κοινότητες με θρησκευτικό ενδιαφέρον κάνοντας μία απλή εγγραφή, όπως το Faith book (<http://faithbook.fowc.net/>), το οποίο χαρακτηρίζεται ως μία χριστιανική κοινότητα στην οποία οι συμμετέχοντες προσπαθούν να διαδώσουν το Ευαγγέλιο της πίστης του Χριστού, το Christianfaithbook (<http://christianfaithbook.net/>), το Godsfaitbook (<http://www.godsfaitbook.com/>) ή το FaithBook (<http://www.faitbook.com/>). Οι κοινότητες αυτές προσφέρουν πρόσβαση φυσικά και μέσα από το λογαριασμό που διαθέτουν στο facebook (<https://www.facebook.com/faithbook?fref=ts>).

1.1 «Θρησκευτικά καθήκοντα» και κοινωνικά δίκτυα

Η εγγραφή ενός χρήστη σε ένα κοινωνικό δίκτυο είναι πολύ εύκολη και γρήγορη διαδικασία (Γλέζου, at. al., 2010). Από τα πιο δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν το Facebook (<http://www.facebook.com/>), το Twitter (<https://twitter.com/>), το Ning (<http://www.ning.com/>), το Google+ (<https://plus.google.com/>), το MySpace, (<http://www.myspace.com/>), το LinkedIn (<http://www.linkedin.com/>), το Pinterest (<https://pinterest.com/>), το Hi5 (<http://www.hi5.com/>), το Zoo (<http://www.zoo.gr/>), το Fatsa (<http://www.fatsa.gr>) και πολλά άλλα.

Στις πλατφόρμες αυτές ο χρήστης πρέπει να κάνει εγγραφή με ένα όνομα εικονικό ή πραγματικό, που το ορίζει ο ίδιος, και κατόπιν πολύ εύκολα μπορεί να δημιουργήσει ένα δίκτυο φίλων ή συνεργατών. Από τις βασικές δυνατότητες που δίνει το πλέον δημοφιλές δίκτυο, το Facebook, είναι η δημιουργία κλειστής ομάδας στην οποία για να ενταχθεί κάποιος πρέπει να του γίνει πρόσκληση από το διαχειριστή της ομάδας. Συνήθως ο «οικοδεσπότης» (host), σε θέση μεσολαβητή προωθεί και διευκολύνει την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία

μεταξύ των μελών. Με τον παραπάνω τρόπο διαφυλάσσεται η ιδιωτικότητα αυτών που μετέχουν και ελέγχεται το περιεχόμενο. Η κλειστή ομάδα μπορεί να λειτουργήσει ως «forum» συζητήσεων, ανταλλαγής απόψεων, χώρος εργασίας για κάποιο project ή ομάδα μελέτης. Οι «κλειστές» κοινότητες όμως δεν προωθούν τη συνεργασία με μέλη άλλων κοινοτήτων ενώ αντίθετα υπάρχουν και ανοιχτές κοινότητες, όπου η αλληλεπίδραση είναι βασικό στοιχείο και ζητούμενο. Δίνεται επίσης η δυνατότητα μέσα από τις ομάδες των κοινωνικών δικτύων για επικοινωνία, συνεργασία και έκφραση δυσαρέσκειας ή ικανοποίησης μέσω της επιλογής «like» για ό, τι δημοσιεύεται και συνεπώς διερεύνησης επιθυμιών και αναγκών των χρηστών (Αλμπανάκη 2013).

Πως όμως μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα ο σημερινός χρήστης - πιστός μπορεί να εκτελέσει με επιτυχία ακόμα και τα θρησκευτικά του καθήκοντα; Η πραγματικότητα εκπλήσσει τον επισκέπτη εφόσον μετά με μία σύντομη επισκόπηση τέτοιων ιστοχώρων διαπιστώνει κανείς ότι το κέντρο βάρους της θρησκευτικότητας έχει μετατοπισθεί σε πολλές περιπτώσεις από το χώρο λατρείας και την προσωπική επικοινωνία με τον ιερέα ή τον εξομολόγο στα «chat rooms» και στην επιλογή «like» μέσα από το διαδίκτυο.

Ο πιστός στο διαδίκτυο μπορεί να λαμβάνει μέρος σε δραστηριότητες τέλεσης θρησκευτικών καθηκόντων χωρίς καν τη φυσική του παρουσία. Η μη φυσική παρουσία του χρήστη και η μετάβαση αυτή από το πραγματικό στο δυνητικό αποτελεί ένα φαινόμενο δυνητικοποίησης (Rheingold, 1993; Ευθυμιόπουλος, 2009). Η διαδικασία αυτή αποτελεί ουσιαστικά τη δυνατότητα μετάβασης από το πραγματικό προς το δυνητικό μέσα από μια δικτυακή κοινότητα που προϋποθέτει φυσικά πάντα την τεχνολογία (Garber, 2004; Oren et al., 2000).

Ενδεικτικά στο σημείο αυτό γίνεται μία επισκόπηση ιστοσελίδων και εφαρμογών που λειτουργούν με σκοπό την ενθάρρυνση του πιστού για την τέλεση θρησκευτικών καθηκόντων μέσα στον κυβερνοχώρο. Σε αυτή τη φιλοσοφία λειτουργεί και η ιστοσελίδα «εικονικός ναός» (<http://virtualchapel.crs.org/>), η οποία προσκαλεί το χρήστη-πιστό για προσευχή και για τη θρησκευτική πρακτική του ανάμματος κεριού. Η εφαρμογή δίνει τη δυνατότητα στο χρήστη να ανάψει ένα κεριό, το οποίο μπορεί και να το παρακολουθεί κατά τη διάρκεια της ημέρας. Ο πιστός-χρήστης δίνει τα προσωπικά του στοιχεία και τη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του και κατόπιν μπορεί να ανάψει το κεριό και να «τελέσει» τα θρησκευτικά του καθήκοντα.

Η επίσημη ιστοσελίδα «Catholic Education» (<http://www.bne.catholic.edu.au/Pages/default.aspx>) παρουσιάζει την εξής ιδιομορφία: Δίνει τη δυνατότητα επιλογής λόγων για τους οποίους ο πιστός θέλει να ανάψει ένα κεριό, όπως να το αφιερώσει σε σχολικές κοινότητες, αρχιεπισκοπές, επισκοπές ή για προσωπικούς λόγους (<http://lightaprayercandle.bne.catholic.edu.au/LightAPrayerCandle/>). Επίσης ιστοσελίδες με την εφαρμογή «Άναψε ένα κεριό» ή «προσευχήσου» (με ή χωρίς χρέωση) είναι και οι εξής: «light a candle» (<http://www.prayerflowers.com/LightPrayerCandle.htm>), A catholic life, (<http://www.gratefulness.org/candles/enter2.cfm?l=eng&gi=Money>) και για τα ελληνικά

δεδομένα η ιστοσελίδα Σύλλογος Επанаσύνδεσης Ελλήνων Υιοθετημένων (Σ.Ε.Α.Σ.Υ.Π) με την εφαρμογή «lightacandle» (<http://www.seasyp.gr/lightacandle/candle.asp>).

Αξίζει εδώ να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο μυστήριο της εξομολόγησης και την άφεση των αμαρτιών που παρέχεται επίσης διαδικτυακά και φαίνεται να είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη μέσα από το διαδίκτυο το τελευταίο διάστημα. Πολύ πρόσφατα μάλιστα το Βατικανό εξέδωσε ανακοίνωση (Ιούλιος του 2013), δίνοντας τη δυνατότητα στους πιστούς του, εάν παρακολουθούσαν τον Πάπα στο κοινωνικό δίκτυο του Twitter (<https://twitter.com/>) και με την προϋπόθεση ότι είναι καλοί καθολικοί και τελούν τα άλλα θρησκευτικά τους καθήκοντα να μπορούν παίρνουν «συγχωροχάρτια» δηλαδή άφεση αμαρτιών. Σύμφωνα με δημοσιεύματα της βρετανικής εφημερίδας Guardian (<http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/vatican-indulgences-pope-francis-tweets>), το Βατικανό έδωσε αυτή τη δυνατότητα μέσα από τα social media επειδή δεν ήταν εύκολο οι καθολικοί πιστοί να ακολουθήσουν τον Πάπα Φραγκίσκο στην επίσκεψή του στη Βραζιλία κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Ημέρας Νεολαίας της Καθολικής Εκκλησίας ώστε να συγχωρεθούν οι αμαρτίες τους μέσα από τη συμμετοχή τους. Οι πιστοί εναλλακτικά λοιπόν έπρεπε να παρακολουθήσουν την επίσκεψη του Πάπα διαδικτυακά ακολουθώντας τον λογαριασμό του (@Pontifex) στο Twitter ή στη σελίδα του Βατικανού στο Facebook ή στα καθολικά ραδιόφωνα και τις τηλεοράσεις. Δόθηκαν μάλιστα συγκεκριμένες οδηγίες εφόσον οι πιστοί ακόλουθοι δεν έπρεπε απλά να κάνουν «follow» το λογαριασμό του Πάπα (<https://twitter.com/Pontifex>) αλλά να είναι ενεργοί στα «tweets». Οι πιστοί που μετανόησαν τέλος, έλαβαν λυτρωτικό τιτίβισμα (tweet) (το οποίο ανέφερε τα εξής: «Dear friends, I thank you from my heart and I ask you to continue to pray for me. Pope Francis»).

Στην παραπάνω περίπτωση ένα κοινωνικό δίκτυο, το Twitter, έδωσε τη δυνατότητα τέλεσης θρησκευτικών καθηκόντων και κατά συνέπεια άνοιξε, κατά τους υπεύθυνους του Βατικανού, νέους δρόμους προσωπικής σωτηρίας εφόσον οι πιστοί-followers μπορούσαν να πάρουν άφεση αμαρτιών. Παρά τα εύλογα ερωτήματα και τις ενστάσεις που δημιουργεί η συγκεκριμένη πρακτική είναι πολύ πιθανό μετά τη μεγάλη επιτυχία του όλου εγχειρήματος, και άλλες θρησκείες να δίνουν στο μέλλον ανάλογες ανταμοιβές σε όσους τις ακολουθούν στο Twitter ή σε άλλο κοινωνικό δίκτυο. Σύμφωνα με άλλα δημοσιεύματα (http://www.euro2day.gr/ftcom_gr/article-ft-gr/1118392/oi-tehnologikoi-kolossoi-kai-o-logos-toy-theoy.html) πολλά κοινωνικά δίκτυα ετοιμάζονται να εισέρθουν δυναμικά στο χώρο της θρησκείας. Αναλυτικότερα: το LinkedIn (<http://www.linkedin.com/>) σχεδιάζει μια ξεχωριστή υπηρεσία για να συνδέονται τα μέλη θρησκευτικών κοινωνικών, το facebook ενδέχεται να αξιοποιήσει το γνωστό κουμπί «like», το οποίο θα λειτουργήσει ως επιπλέον μπόνους για τους πιστούς όταν το χρησιμοποιούν σε κοινοποιήσεις θρησκευτικές, η Google, μέσω της Google Glass (<http://www.google.com/glass/start/>) ετοιμάζεται να προσφέρει μια νέα εφαρμογή για χάρτες, με οδηγίες για τον «δρόμο προς τον παράδεισο» ενώ μπορεί να αξιοποιηθεί ακόμα και το Snapchat (<http://www.snapchat.com/>), μια υπηρεσία ανταλλαγής μηνυμάτων που αυτοκαταστρέφονται μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, για να δίνει τη δυνατότητα

στις θρησκείες να στέλνουν στους πιστούς τους γρήγορα «οράματα», τα οποία θα εξαφανίζονται μέσα σε δέκα δευτερόλεπτα.

Παρά τους νέους δρόμους προσωπικής σωτηρίας που ανοίγονται κατά πολλούς είναι φυσικό να υπάρχει σκεπτικισμός για την αλλοίωση του συμβολισμού του μυστήριου της εξομολόγησης, την αξία της προσευχής ή το νόημα ενός κεριού. Ειδικά το μυστήριο της εξομολόγησης που συστήθηκε από τον ίδιο το Χριστό δια των λόγων: «Λάβετε πνεύμα άγιον αν τινών αφήτε τας αμαρτίας, αφίενται αυτοίς αν τινών κρατήτε κεκράτηνται» (Ιω. 20, 22–23) είναι μάλλον αδύνατο να επιτευχθεί «on line». Κατά τη διάρκεια της εξομολόγησης ο εξομολογούμενος εναποθέτει κάθε αμαρτία και ο εξομολόγος-ιερέας μέσα από το ειδικό χάρισμα (του λύειν και δεσμεΐν αμαρτίας) δίνει τη συγχώρεση και τη νουθεσία. Η συντριβή αυτή και η ταπείνωση, που είναι βασικά στοιχεία της εξομολόγησης, δεν μπορούν σίγουρα να πραγματοποιηθούν μέσω ενός πλήκτρου και να πραγματοποιηθεί αυτόματα η «άφεσις των αμαρτιών».

Η πρακτική που ακολουθήθηκε από το Βατικανό δεν είναι βέβαια άγνωστη στο χώρο του διαδικτύου και σε άλλες θρησκείες. Υπάρχουν εφαρμογές στο Facebook που φτάνουν συχνά σε υπερβολές, όπως στην περίπτωση της υπηρεσίας «Ask imam on line» (<http://www.facebook.com/pages/THE-ONLINE-IMAM/131300010244896>) μέσω της οποίας οι πιστοί μπορούν να κάνουν ερωτήσεις στον ιμάμη για θέματα της πίστης τους. Άλλες ιστοσελίδες ανάλογου περιεχομένου προσκαλούν τους πιστούς για εξομολόγηση «on line» (Confession on line, <http://www.confessions.net/>), όπου και υπόσχονται απόλυτη μυστικότητα (Internet Confession Booth, <http://randomlychad.com/internet-confession-booth>). Στην ιστοσελίδα «Absolution Online» (<http://www.absolution-online.com/confessional/>), πριν να αρχίσει κάποιος την εξομολόγησή του μπορεί να διαβάσει μία δήλωση της υπηρεσίας στην οποία αναφέρεται ότι δεν έχει την επίσημη έγκριση κάποιας εκκλησίας και κατόπιν να διαβάσει την προσευχή: «in the name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit. Amen». Στη συνέχεια ο «δικτυακός» πιστός μπορεί να διαλέξει ανάμεσα σε ένα κατάλογο αμαρτιών και κατόπιν να επιλέξει το «επίπεδο» της σοβαρότητας του αμαρτήματος που διέπραξε κατά την κρίση του πάντα, ανάμεσα σε μία διαβαθμισμένη κλίμακα από το Α έως το Ε. Ο χρήστης-πιστός λειτουργεί τις περισσότερες φορές σε αυτές τις περιπτώσεις ως ένας καταναλωτής σε πολυκαστάστημα, το οποίο λειτουργεί 24 ώρες το εικοσιτετράωρο και μπορεί να το επισκεφθεί ανά πάσα στιγμή, να επιλέξει ανάμεσα σε διάφορα προϊόντα (μυστήρια, καθήκοντα) για να διαλέξει τελικά το πιο οικονομικό προϊόν δηλαδή το πιο ανώδυνο με τα λιγότερα επιτίμια αν πρόκειται για το μυστήριο της εξομολόγησης.

Οι ιστοσελίδες με τέτοιο περιεχόμενο φαντάζουν ατελείωτες και πολύ συχνά ευρηματικές αφού αλλού συναντάει κανείς ερωματολογία με κλειστού τύπου ερωτήσεις όταν πρόκειται για εξομολόγηση ώστε να βγαίνουν εύκολα τα αποτελέσματα όπως στο: «Online Confession» (<http://ulc.net/index.php?page=confession>) ενώ αλλού ο επισκέπτης συναντάει συνδυασμό ερωματολογίου με γραπτό κείμενο ή το σύστημα πολλαπλών επιλογών ή και τη

δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε μία γκάμα με αιτήματα προσευχών «Prayer Requests» (<http://ulc.net/index.php?page=prayer>) στις οποίες απαντάει ο πάστορας ή άλλοι πιστοί (<http://www.sporeas.gr/?cat=1175>) και πολλά άλλα ευφάνταστα και ευρηματικά.

Σε πρόσφατο άρθρο του, το Πρακτορείο Εκκλησιαστικών Ειδήσεων «Dogma» (www.dogma.gr) με τίτλο «Κληρικοί προς πιστούς: «Μην εξομολογείστε στο Facebook» αποτυπώνονταν με παραστατικό τρόπο η έκταση του προβλήματος της δικτυακής εξομολόγησης στον ελληνικό χώρο. Το άρθρο «έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου» για τις «εξομολογήσεις» μέσω κοινωνικών δικτύων και συμβούλευε τους πιστούς να μην εμπιστεύονται στο διαδίκτυο όποιον δηλώνει ιερέας. Πριν λίγα χρόνια και πάλι σε άρθρο επίσημης ιστοσελίδας της Εκκλησίας με τίτλο «On line εξομολογήσεις από ιερείς –μαϊμού!», (<http://www.ierovima.gr/pages/article.aspx?id=582>) γινόταν λόγος ακόμα και για συμμορία «online-εξομολογητών», οι οποίοι έστελναν SMS σε κινητά με τη διαδικτυακή τους διεύθυνση και ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να συνομιλήσει ζωντανά και με εικόνα, με «τον πνευματικό», ή το «Γέροντα» ανύπαρκτης μονής για να εξομολογηθεί. Η σύνδεση μάλιστα γινόταν με εικονοκλήση και από κινητό μέσω Skype αλλά για να ξεκινήσει η διαδικτυακή εξομολόγηση ο πιστός έπρεπε να πληρώσει είτε μέσω πιστωτικής είτε μέσω προπληρωμής (prepaidcard).

Ο πατριάρχης Σενούντα της Κοπτικής Εκκλησίας Αιγύπτου ήδη από το 2008 είχε κάνει έκκληση στους πιστούς να μην εξομολογούνται στο διαδίκτυο γιατί όπως ανέφερε «μια εξομολόγηση στο διαδίκτυο δεν μπορεί να μετρήσει ως τέτοια καθώς όλοι μπορούν να τη δουν κι έτσι δεν καθίσταται πλέον μυστική» (<http://tvxs.gr/>). Βέβαια η συμβουλή επαναλήφθηκε τον Αύγουστο του 2010 μόνο που τότε συνέτρεχαν και πολιτικοί λόγοι εφόσον σε απολυταρχικά καθεστάτα και η έκθεση ακόμη στο διαδίκτυο ή στα κινητά τηλέφωνα ήταν επικίνδυνη, σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας «Αλ-Μάσρι Αλ-Γιομ» και ο πατριάρχης τότε τόνισε στους πιστούς να μην εξομολογούνται σε κινητά τηλέφωνα και στο διαδίκτυο γιατί κινδύνευαν από την κρατική αστυνομία (<http://tvxs.gr/>).

1.1 Διαδίκτυο και θρησκευτική εκπαίδευση

Είναι ευρύτερα αποδεκτό ότι η ηθική και θρησκευτική ανάπτυξη του ατόμου διαμορφώνονται μέσα από ένα σύνολο παραγόντων, όπως είναι η οικογένεια το σχολείο, το κοινωνικό περιβάλλον (Μητροπούλου, 2007). Μέσα σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον εντάσσεται και το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία λειτουργούν ως ένας ακόμη παράγοντας διαμόρφωσης της θρησκευτικής του ανάπτυξης (Κακαβούλης, 1994). Τα μέλη αυτών των δικτυακών κοινοτήτων μπορούν να επικοινωνούν χωρίς τοπικούς και χρονικούς περιορισμούς (Preece, 2000) και ακόμη αν κάποιος θέλουν να αγνοήσουν το διαδίκτυο αυτό επηρεάζει αναντίρρητα εκατομμύρια τους ανθρώπους καθημερινά.

Τα κοινωνικά δίκτυα αποκτούν καθημερινά όλο και περισσότερους χρήστες και ειδικότερα νέους. Μέσα από το διαδίκτυο επιτυγχάνεται αλληλεπίδραση ατόμων διαφορετικής

θρησκείας εφόσον δεν υπάρχουν σύνορα και η λήψη θρησκευτικών ερεθισμάτων διενεργείται πλέον σε πολλαπλά πεδία και περιβάλλοντα (Πλειός, 2011). Τα άτομα νεαρής ηλικίας δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον για θρησκευτικά θέματα και επιδεικνύουν συχνά έντονη κριτική διάθεση. Παρ' όλα αυτά η έγερση αμφιβολιών δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται «ως εχθρότητα και αποστροφή προς τη θρησκεία, ή το χειρότερο ανυπαρξία πίστης, αλλ' αντίθετα ως μία ψυχολογική ανάγκη, η οποία και αποτελεί απόδειξη ενδιαφέροντος προς το αντικείμενο και σημείο ωριμότητας και υπευθυνότητας» (Βασιλόπουλος, 1993).

Οι νέοι είναι ήδη εξοικειωμένοι σε ηλεκτρονικές διευθύνσεις με θρησκευτικό ενδιαφέρον και η προσωπική αυτή ενασχόληση προωθεί μία ενσυνείδητη σχέση με τη θρησκεία. Η συνειδητοποίηση των παραπάνω οδηγεί στην αλλαγή στάσης πλέον της εκκλησιαστικής αλλά και της εκπαιδευτικής κοινότητας ως προς την αναγκαιότητα ένταξης των κοινωνικών δικτύων στο σχολείο και στη θρησκευτική τους εκπαίδευση (Αλμπανάκη, 2013). Εδικά δε σε μαθήματα που σχετίζονται με άλλους πολιτισμούς και θρησκευόμενα, όπως είναι το μάθημα των θρησκευτικών ο χώρος των κοινωνικών δικτύων είναι ιδανικός για επικοινωνία και καλλιέργεια ταυτότητας των μαθητών ως «πολίτες του κόσμου» (Αλμπανάκη, 2013). Η ελεύθερη επιλογή και βούλησή, άλλωστε που έχει ο άνθρωπος τον καθιστά ελεύθερο και η θρησκευτική εκπαίδευση οφείλει να αναδεικνύει αυτά τα στοιχεία μέσα από ποικίλες δράσεις, οι οποίες προβάλλουν την ελευθερία του ανθρώπου και το σεβασμό του άλλου (Πέτρου, 2005). Η αξιοποίηση του διαδικτύου μπορεί και πρέπει να λειτουργήσει θετικά στη διάχυση θέσεων και απόψεων για τα άλλα θρησκευόμενα μέσα σε μία πλουραλιστική κοινωνία (Hausfather, 1996). Ένας από τους ευρύτερους στόχους άλλωστε της θρησκευτικής εκπαίδευσης γενικότερα είναι η ειρηνική συνύπαρξη και αποδοχή του διαφορετικού κάτι το οποίο πρέπει να επιδιώκεται μέσα από τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών (Μαγγιώρος, 2012).

1.2 Διαδίκτυο και νομικό πλαίσιο

Προξενούν πράγματι το ενδιαφέρον και τον προβληματισμό της εκπαιδευτικής, επιστημονικής αλλά και εκκλησιαστικής κοινότητας θλιβερά φαινόμενα με διαμάχες που εκτυλίσσονται στο χώρο του διαδικτύου σε σχέση με τη θρησκεία. Είναι αποδεκτό ότι οι περισσότερες πληροφορίες στο διαδίκτυο δεν ελέγχονται με αποτέλεσμα να υπάρχουν ιστοσελίδες και ιστολόγια (Blog) θρησκευτικού περιεχομένου που προωθούν ακραίες απόψεις όπως είναι οι ομάδες ρητορικής μίσους, ρατσιστών, φονταμενταλιστών, σατανιστών, πολιτικής προπαγάνδας, θρησκευτικού φανατισμού κ. α (Μητροπούλου, 2007). Ο κυβερνοχώρος λειτουργεί σ' αυτή την περίπτωση ως πεδίο ανάπτυξης παραβατικής δραστηριότητας και ίσως αποτελεί -κατά πολλούς- ρεπλίκα της εξωδικτυακής δραστηριότητας με τη διαφορά ότι η κάλυψη της ανωνυμίας που παρέχει ο κυβερνοχώρος είναι κάτι που απουσιάζει από τις αληθινές κοινότητες.

Με τη ανεξέλεγκτη εισροή πληροφοριών στο διαδίκτυο προσβάλλονται συχνά ανεπανόρθωτα προσωπικότητες ανθρώπων από διαχειριστές ανώνυμων ιστολογίων ή ιστοσελίδων ή διατυπώνονται απόψεις «θρησκόληπτων» bloggers, οι οποίοι συγγέουν συχνά την επιστήμη της θεολογίας με τη μοναστική και εκκλησιαστική ευσέβεια (Πέτρου, 2005). Οι απόψεις αυτές όπως είναι φυσικό διαχέονται γρήγορα και προκαλούν σύγχυση στο διαδικτυακό κοινό. Οι φωνές που επιτακτικά ζητούν τη δημιουργία ενός ενιαίου θεσμικού πλαισίου στο διαδίκτυο για τα ιστολόγια και τις ιστοσελίδες συνεχώς αυξάνονται χωρίς όμως να υπάρχει ακόμη κάτι συγκεκριμένο που θα δώσει λύση σε προβληματικές καταστάσεις.

1.3 Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο

Στην Ελλάδα με το Ν. 2472/1997 «Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» καθώς και με τις τροποποιήσεις των νόμων 2623/1998, 2703/1999, 2819/2000, 2915/2001, 3051/2002, 3090/2002, 3156/2003, προβλέπονται ποινικές κυρώσεις για ζητήματα προσβολής προσωπικότητας ή αναληθών στοιχείων χωρίς όμως να μπορούν να καλύψουν όλες τις περιπτώσεις εγκλημάτων του κυβερνοχώρου. Κατοχυρώνεται επίσης το δικαίωμα της προσωπικής επιλογής του ανθρώπου στη θρησκεία καθώς και της ιδιωτικότητας του κάθε πολίτη από την Ανεξάρτητη Διοικητική Αρχή Προστασία Προσωπικών Δεδομένων (Ν. 2472/1997). Σύμφωνα με την δικαστική απόφαση υπ' αριθμ. 44/2008 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ροδόπης και της υπ' αριθμ. 25.552/2010 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης οι ιστότοποι πρέπει να αντιμετωπίζονται νομικά ως ηλεκτρονικά έντυπα σε περιπτώσεις προσβολής προσωπικότητας. Προσβολή προσωπικότητας μέσω διαδικτύου συνιστά τέλος και η ανάρτηση υβριστικών ή αναληθών σχολίων σε ιστολόγιο και εφαρμόζονται οι διατάξεις του ΑΚ περί αδικοπραξιών και προσβολής της προσωπικότητας (Παπαγεωργίου, 2013).

Το ελληνικό Σύνταγμα βέβαια προστατεύει ταυτόχρονα και τη θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13, παρ. 1) και η προστασία αυτής της ελευθερίας επεκτείνεται φυσικά και στο διαδίκτυο. Η ελευθερία έκφρασης επίσης της γνώμης και η ελευθερία διάδοσης των ιδεών κατοχυρώνονται στο άρθρο 14, παρ. 1 του Συντάγματος τόσο ως θετική ελευθερία αλλά και ως αρνητική ελευθερία (Δημητρόπουλος, 2005). Η θρησκευτική ελευθερία όμως και ο σεβασμός της δεν είναι δεδομένα και αυτονόητα ούτε και στο διαδίκτυο. Η ανωνυμία που παρέχει ο χώρος του διαδικτύου και η αδυναμία εντοπισμού προέλευσης πολλές φορές της πληροφορίας σε σύντομο χρονικό διάστημα καθιστά πολύ δύσκολο τον εντοπισμό αξιόποινων πράξεων, όπως είναι ο προσηλυτισμός για τον οποίο στην Ελλάδα ισχύει ακόμη ο Α. Ν 1363/1938. Κατά το κ. Παπαγεωργίου βέβαια, το μείζον δεν είναι η θρησκευτική μεταστροφή κάποιου εξαιτίας του διαδικτύου εφόσον γίνεται με τη θέλησή του αλλά η υποκίνηση του σε πράξεις βίας και θρησκευτικού φανατισμού εξαιτίας της χρήσης του διαδικτύου (Παπαγεωργίου, 2013).

1.4 Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο

Το Ευρωπαϊκό δίκαιο με την πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Απόφαση Editorial Board Pravoye Dehlo και Shtekel κατά Ουκρανίας), καλεί το συντάκτη του άρθρου που υπέπεσε σε παράπτωμα για συμπλήρωση, διόρθωση του κειμένου (Απόφαση Editorial Board Pravoye Dehlo και Shtekel κατά Ουκρανίας). Σε παρόμοια επίσης υπόθεση, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Απόφαση Aquilina κ.α. κατά Μάλτας), όταν ο συντάκτης αποκαταστήσει το σφάλμα στην ιστοσελίδα ή blog, δεν απαιτείται άλλη νομική διεκδίκηση εναντίον του.

Το 2011 επίσης η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης θέσπισε Σύσταση CM/Rec (2011) 8 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη για την προστασία και την προώθηση της οικουμενικότητας, ακεραιότητας και ανοικτότητας του Διαδικτύου. Επίσης υπήρξε Διακήρυξη της Επιτροπής Υπουργών για τις Αρχές Διακυβέρνησης του Διαδικτύου από την επιτροπή Υπουργών, την 21η Σεπτεμβρίου 2011 (κατά την 1121η συνάντηση των αναπληρωτών Υπουργών). Τα κείμενα καλούν τα κράτη να επιβεβαιώσουν την επιγραμμική (on-line) ελευθερία του λόγου από επιθέσεις που περιλαμβάνουν παρενοχλήσεις ή επεμβάσεις στο Διαδίκτυο (<http://elawyer.blogspot.gr/2011/09/10.html>). Τα Κράτη πάντως έχουν τη διακριτική ευχέρεια να αντιμετωπίζουν διαφορετικά το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των διάφορων blog και ιστοσελίδων (Η Κίνα παραδείγματος χάρι έχει πολύ αυστηρό νομικό πλαίσιο περιορίζοντας την ελευθερία στο διαδίκτυο και σε συνεργασία με τη google περιόρισε τα αποτελέσματα αναζήτησης για κάποιους «ευαίσθητους» όρους).

1.5 Προβληματικές και διαμάχες

Το τελευταίο διάστημα πραγματοποιήθηκε στις Η. Π. Α από επιστήμονες, έρευνα σε σχέση με τις προβληματικές και διαμάχες που προκύπτουν από τη δημοσίευση πληροφοριών από τη γνωστή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia στην αγγλική έκδοση, ιδιαίτερα σε θρησκευτικά ζητήματα («Religion and Wikipedia: The Edit Wars Rage On» <http://worldnewsviews.com/2013/07/20/religion-wikipedia-the-edit-wars-rage-on/>). Συχνά στην Πύλη της Wikipedia εισχωρούν πληροφορίες που μπορεί να είναι αναληθείς ή να παρουσιάζονται με εμπάθεια ή ειρωνικά. Ο Taha Yasseri ερευνητής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης τόνισε την διασύνδεση μεταξύ των ιστορικών γεγονότων και της αξιοπιστίας των στοιχείων που παρατίθενται (Yasseri, at al., 2012).

Οι ειδικοί συνιστούν προσοχή στην χρήση των πληροφοριών που προσφέρει η Wikipedia. Στην έρευνα γίνεται λόγος για ορισμένες σελίδες που έχουν μια πολεμική εχθρότητα, ή προσπαθούν να δημιουργήσουν αντιπάθειες. Η δυνατότητα της αλλαγής, της πρόσθεσης μιας πληροφορίας σε ένα άρθρο ή της συνεχής ενημέρωσης είναι μια κατάσταση ιδιαίτερα ευαίσθητη και επικίνδυνη όταν σχετίζεται με θρησκευτικά δεδομένα. Οι επιστήμονες κατέληξαν ότι οι πιο αμφιλεγόμενες σελίδες σε όλες τις δέκα εκδόσεις της Wikipedia ήταν οι

εξής: Israel, Hitler, holocaust και ακολουθούσαν Jesus and God, Muhammad, Christianity, οι οποίες κρίνονταν ιδιαίτερα προβληματικές.

Παραδείγματα απτά αυτής της προβληματικής κατάστασης στο διαδίκτυο υπάρχουν και στη σύγχρονη πραγματικότητα. Ο πρόσφατος αποκεφαλισμός του Βρετανού στρατιώτη Lee Rigby το Μάιο του 2013 από ακραίους ισλαμιστές σόκαρε την αγγλική κοινωνία αλλά και την Κυβέρνηση, ιδιαίτερα γιατί οι δυο ύποπτοι είχαν δηλώσει τις προθέσεις τους πριν μέσα από το διαδίκτυο. Η βρετανική κυβέρνηση, έθεσε ως στόχο να ενεργοποιήσει μία νέα ομάδα για την αντιμετώπιση των ακραίων μουσουλμάνων κληρικών και άλλων προσώπων που το κήρυγμα τους μπορεί να οδηγήσει κάποιον στη βία. Το έργο της σύμφωνα με τις δηλώσεις του πρωθυπουργού Ντέιβιντ Κάμερον θα είναι η καταπολέμηση της ακραίας ιδεολογίας που κηρύττεται σε σχολεία και τεμένη και η εντατικοποίηση των ελέγχων στον κυβερνοχώρο για τον εντοπισμό υλικού που υποκινεί στην βία. Το συγκεκριμένο αποτρόπαιο περιστατικό οδήγησε λίγο αργότερα σε σωρεία επιθέσεων έναντι αθώων μουσουλμάνων σύμφωνα με ανακοίνωση της θρησκευτικής οργάνωσης «Faith Matters» (<http://www.newsbeast.gr/>).

Μία πιο παλιά διαμάχη τέλος που είχε ξεσπάσει σχετικά με τα σκίτσα του Μωάμεθ πριν λίγα χρόνια προκάλεσε διαμαρτυρίες, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό μεταφέρθηκαν στο διαδίκτυο (chat rooms, κοινότητες). Το διάστημα εκείνο πάνω από χίλιες δανικές σελίδες δέχθηκαν επίθεση από ισλαμιστές hucker ενώ επιχείρησαν και τη δολοφονία εργαζομένων στην εφημερίδα Jyllands-Posten της Δανίας, την πρώτη που δημοσίευσε τα επίμαχα σκίτσα του Μωάμεθ το 2005 (Καθημερινή, 2012).

Θέμα επίσης προκλήθηκε στην Ελλάδα με ιερέα που έγινε γνωστός εξαιτίας της διένεξης με τον Μητροπολίτη του για το αν πρέπει ή όχι να διατηρεί προφίλ στο Facebook (<http://www.dogma.gr/>, 2013) ενώ στο τέλος αναγκάστηκε να το καταργήσει. Ο οικείος Μητροπολίτης ετοιμαζόταν το ίδιο διάστημα να προχωρήσει σε καθολική απαγόρευση των κοινωνικών δικτύων στους κληρικούς του, σύμφωνα πάντα με τα δημοσιεύματα.

Αξίζει να αναφερθεί επίσης η ιστοσελίδα «The Clergy Project» (www.clergyproject.com), με μέλη πάστορες και άλλους κληρικούς των ομολογιών αυτών, που δηλώνουν ότι δεν πιστεύουν πλέον στον Θεό. Η ομάδα αυτή δηλώνει πως έχει ήδη 450 μέλη ενώ μερικοί από αυτούς τους πάστορες εξακολουθούν να κηρύττουν, κρατώντας μυστική την αθεΐα τους και κατά τα φαινόμενα υπάρχουν πολλοί πάστορες που διέρχονται κρίση στην προσωπική τους πίστη και οδηγούνται στον αθεϊσμό (<http://dogma.gr>, 2013).

Συμπεράσματα

Το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνική δικτύωσης δεν είναι a priori επικίνδυνα για τη θρησκευτική μας συνείδηση και ελευθερία. Η Εκκλησία έχει να αντιμετωπίσει καινούριες προκλήσεις στον 21^ο αιώνα και θα πρέπει να ανταποκριθεί σε αυτές όπως έπραξαν παλιότερα και οι Πατέρες της Εκκλησίας μας καθώς προηγούνταν πάντα της εποχής τους (Μεγάλου Βασιλείου, ΕΠΕ, Τ. 10). Η τεχνολογική εξέλιξη άλλωστε και η επιστήμη δεν είναι

απαγορευτική για τα θεολόγο, όπως δεν ήταν και παλιότερα για το Μ. Βασίλειο, το Μ. Φώτιο, τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης και τόσους άλλους αφού η θεολογία έχει τη δυνατότητα να συνομιλεί κριτικά με τις άλλες επιστήμες (Delikonstantis, 2003). Άλλωστε μία «κλειστή θεολογία» δεν είναι γνώρισμα του χριστιανικού ευαγγελίου αλλά αντίθετα γνώρισμά του είναι μία «ανοιχτή θεολογία» που ανοίγει νέους ορίζοντες (Δεληκωνσταντής, 2005).

Η αποξένωση της Εκκλησίας και της θεολογίας από το σύγχρονο κόσμο δεν θα επιφέρει κανένα όφελος αλλά αντίθετα έλλειμμα θεολογικό και παιδαγωγικό. Απαιτείται όμως ολοκληρωμένη και υψηλής ποιότητας δια βίου μάθηση για να αντεπεξέρθει η εκκλησιαστική και εκπαιδευτική κοινότητα στις καινούριες προκλήσεις του κυβερνοχώρου. Ο κυβερνοχώρος βέβαια φαίνεται ότι προτιμάται από τις εκκλησιαστικές κοινότητες τον 21^ο αιώνα για τη διάδοση πληροφοριών, για τη μετάδοση του κηρύγματος, την ιεραποστολή και την προσέλκυση καινούριων μελών. Το διαδίκτυο έχει σχετικά μικρό κόστος και με εύκολες διαδικασίες οι θρησκευτικές κοινότητες αλλά και οι χρήστες μπορούν να χρησιμοποιούν τον κυβερνοχώρο για να δημοσιοποιήσουν τις πεποιθήσεις τους, να προσκαλέσουν σε επικείμενα γεγονότα και να επικοινωνήσουν με τα μέλη τους. Η ελευθερία επικοινωνίας επίσης που χαρακτηρίζει τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χωρίς κανόνες κοινωνικούς, πολιτικούς και κάθε άλλου είδους λογοκρισία και φραγμό συμβάλει στην ελεύθερη έκφραση και την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων από άλλα πολιτισμικά και θρησκευτικά περιβάλλοντα καθιστώντας αυτή την επαφή διασυνοριακή και διεθνοποιημένη.

Η έλλειψη ωστόσο ενός ολοκληρωμένου νομικού πλαισίου προστασίας των χρηστών στον κυβερνοχώρο καθιστά επιτακτική την συνεχή εγρήγορση όλων των χρηστών στην αξιολόγηση της πληροφορίας που παρέχεται. Η ενημέρωση και εκπαίδευση όλων αλλά ιδιαίτερα των νεαρότερων ατόμων είναι βασική προϋπόθεση για τη ορθή πλοήγηση και αξιοποίηση των κοινωνικών δικτύων ώστε να μπορούν να αντιλαμβάνονται και να αποφεύγουν πιθανούς κινδύνους, όπως προσηλυτισμό, παραθρησκευτικές οργανώσεις, θρησκευτικό φανατισμό, hucking, ακρότητες και βίαιες συμπεριφορές (Dwan, 1995).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Anders, P. (1998). *Envisioning Cyberspace* McGraw Hill.

Delikonstantis, K. «Theology and Religious Studies. Sense and Nonsense of a Conflict», in: *The future of Theology in Europe. Report on the Consultation of the Theological Faculties in Europe, Graz, Austria, 4-7 July 2002, Conference of European Churches, Geneva, 2003, 53-65.*

Dwan, B. (1995). *Internet Ethics, Computer Fraud & Security Bulletin*, Elsevier Science Ltd, February.

Gibson, W. (1998). *Νευρομάντης (Neuromancer)*, μετ. Σταματιάδης Δημήτριος, εκδ. Αθήνα: Αίολος.

- Hausfather, S. J. (1996). *Vygotsky and Schooling: Creating a Social Contest for learning. Action in Teacher Education*, (18) 1-10.
- Kinney, J. (1995). *Net Worth? ,Religion, cyberspace and the future, Futures*, vol. 27, no. 7, Elsevier Science Ltd.
- Preece, J., (2000). *Online Communities: Designing Usability, Supporting Sociability. Chichester, UK: John Wiley & Sons.*
- Oren, A., Nachmias, R., Mioduser, D. & Lahav, O., (2000). Learnnet-A model for virtual learning communities in the world wide web, *International Journal of Educational Telecommunications*, 6 (2), pp. 141-157.
- Rheingold, H., (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Virtual Frontier.*
- Αλμπανάκη, Ξ. (2013). *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις του μαθήματος των Θρησκευτικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με δημιουργική αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών, Θεσσαλονίκη: Μπαμπουνάκης.*
- Βασιλόπουλου, Χ. (1993). *Ο μαθητής ως κριτήριο του μαθήματος των Θρησκευτικών, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.*
- Γλέζου, Κ. Γρηγοριάδου, Μ. & Κωνσταντίνου, Ν. (2010). Αξιοποίηση διαδικτυακών υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης στην ελληνική εκπαίδευση. Στο Μ. Γρηγοριάδου (Επιμ.) *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Διδακτική της Πληροφορικής»*, Αθήνα, 375 – 384.
- Δεληκωνσταντής, Κ. (2005). «Οι προοπτικές στις σχέσεις Θεολογίας και Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης» στο: *Θεολογικές Σχολές & Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, Β' Συνέδριο Θεολογικών Σχολών Αθηνών & Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 23-25 Μαΐου 2005, 97-110.
- Δημητράκος, Δ. (2000), *Εκκλησία και σύγχρονη κοινωνία*, Καθημερινή, 21/5/2000.
- Δημητρόπουλος Γ. Ανδρέα, (2005). *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τόμος ΙΙΙ, Ημιτόμος Β', Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Ευθυμίου, Αχ.(2009). Δημιουργία κοινωνικών σχηματισμών στο Διαδίκτυο Οι φυλές του Κυβερνοχώρου, *5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ – Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη*, Σύρος, 8 –10 Μαΐου 2009, Πρακτικά εισηγήσεων, Τόμος Β', σελ. 253 – 262.
- Κακαβούλης, Α. (1994). *Ηθική Ανάπτυξη και Αγωγή*, Αθήνα.
- Μαγγιώρος, Ν. (2012). «Η ευρωπαϊκή θρησκευτική εκπαίδευση υπό το πρίσμα της απόφασης Folgero και των Κατευθυντηρίων Αρχών του Τολέδο». Στο: *Αγωγή αγάπης και ελευθερίας, Τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Χ. Βασιλόπουλο, 2012, σ. 155-179*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Μεγάλου Βασιλείου, ΕΠΕ, Τ. 10, σελ. 280-281.
- Μητροπούλου, Β. (2007). *Νέες Τεχνολογίες και Θρησκευτική Αγωγή*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Μητρ. Περγάμου Ιωάννης. (2006). *Ορθοδοξία και Σύγχρονος Κόσμος*, Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.

- Πέτρου, Ι. (2005). Το μάθημα των Θρησκευτικών στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, στο Πέτρου, Ι., Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία, 2^η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 257-271.
- Πέτρου, Ι. (2005). «Θεολογικές Σπουδές στο Δημόσιο Πανεπιστήμιο» στο: Θεολογικές Σχολές & Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, Β' Συνέδριο Θεολογικών Σχολών Αθηνών & Θεσσαλονίκης, Αθήνα 23-25 Μαΐου 2005, 113-121.
- Πλειός, Γ. (2011). Η κοινωνία της ενημέρωσης, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Σκουτέρης, Κ. (2005). Οι ευρωπαϊκές προκλήσεις για τις Θεολογικές Σχολές και την Εκκλησία, Θεολογικές Σχολές & Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, Β' Συνέδριο Θεολογικών Σχολών Αθηνών & Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 23-24 Μαΐου, σελ. 165-176.

Αναφορές στο Διαδίκτυο

Γιαγκάζογλου, Σ., Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Retrieved June 20, 2013 from: <http://www.pi-schools.gr/lessons/religious/analekta/40.pdf>.

Council of Europe. Retrieved June 12, 2013 from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=DC-PR079%282011%29&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE>.

Δόγμα, Πρακτορείο Εκκλησιαστικών Ειδήσεων from: http://www.dogma.gr/default.php?pname=Article&art_id=2938&catid=6, «Απίστευτο κι όμως αληθινό... Κληρικοί δηλώνουν άθεοι». Retrieved July 21, 2013 from : http://dogma.gr/default.php?pname=Article&art_id=3173&catid=7.

Garber, D. (2004). *Growing virtual communities. International Review of Research in Open and Distance Learning*. Retrieved January 05, 2005 from <http://www.irrodl.org/content/v5.2/technote4.html>.

Εφημερίδα Καθημερινή. «Δανία: Καταδίκη τεσσάρων ανδρών για τρομοκρατία». Retrieved June 6, 2012 from: <http://www.geek.com.cy/index.php?pageaction=kat&modid=1&artid=92547&show=Y>.

E-Lawyer. Retrieved July 30, 2013 from: <http://elawyer.blogspot.gr/2011/09/10.html>.

Euro2day. Retrieved June 20, 2013 from: http://www.euro2day.gr/ftcom_gr/article-ft-gr/1118392/oi-tehnologikoi-kolossoi-kai-o-logos-toy-theoy.html.

Guardian. Retrieved July 25, 2013 from: <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/16/vatican-indulgences-pope-francis-tweets>.

Ιερό Βήμα, «On line... εξομολογήσεις από ιερείς –μαϊμού!»». Retrieved July 25, 2013 from: <http://www.ierovima.gr/pages/article.aspx?id=582>.

Newsbeast. «Στο στόχαστρο των αρχών οι μουσουλμάνοι ιεροκήρυκες στη Βρετανία». Retrieved May 26, 2013 from <http://www.newsbeast.gr/world/arthro/536685/sto-stoastroton-arhon-oi-mousoulmanoi-ierokirukes-sti-vretania/>.

Religion and Wikipedia: “The Edit Wars” Rage On. Retrieved July 20, 2013 from: <http://worldnewsviews.com/2013/07/20/religion-wikipedia-the-edit-wars-rage-on/>.

Παπαγεωργίου, Κ. (2013). *Θρησκευτική ελευθερία και blogging*. Retrieved June 20, 2013 from:<http://nomkoininternet.files.wordpress.com/2013/05/ceb5ceb9cf83ceb7ceb3ceb7cf83ceb72.pdf>.

TVXS, «Εξομολόγηση μόνο στην Εκκλησία». Retrieved June 20, 2013 from:<http://tvxs.gr/news/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CE%BD%CE%B1/%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%BF-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1>.

Yasseri, T. Sumi, R. Rung, A. Kornai, A. Kertész, J, (2012). *Dynamics of Conflicts in Wikipedia*. PLoS ONE 7(6): e38869. doi:10.1371/journal.pone.0038869. Retrieved July 25, 2013 from:<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0038869>.